

Pluszcz – gatunek fascynujący, ale i mało znany

tekst: Dariusz Ożarowski
zdjęcia: Ewelina Sobańska

Trójmiejska Grupa OTOP
Pomorski Zespół Parków Krajobrazowych w Słupsku
Oddział Zespołu w Gdańsku – Trójmiejski Park Krajobrazowy

Pluszcze jako jedyne wśród ptaków śpiewających potrafią aktywnie nurkować. Spotkać je można nad potokami i rzekami o kamienistych dnach. W Polsce występują dwa podgatunki – jeden gniazduje na południu, a drugi zimuje na północy kraju.

Wielu obserwatorów ptaków miało zapewne okazję obserwować sprawny lot pluszcza nad górskim potokiem. O ile nieco łatwiej wytropić go i obserwować na odcinkach potoków w granicach obszarów zabudowanych, o tyle na natu-

ralnych odcinkach, gdzie wzdłuż cieków występują często trudno dostępne urwiska, łągi lub olsy, wypatrzenie pluszczy bywa znacznie trudniejsze. Nie powinno to nas zniechęcać – obserwowanie tego, moim zdaniem, jednego z najciekawszych gatunków naszej awifauny dostarczy każdemu mnóstwa niezapomnianych wrażeń.

Trochę systematyki

Rodzinę *Cinclidae* (pluszcze) tworzy pięć gatunków zebranych w jeden rodzaj *Cinclus*. Są to: pluszcz (*C. cinclus*), pluszcz

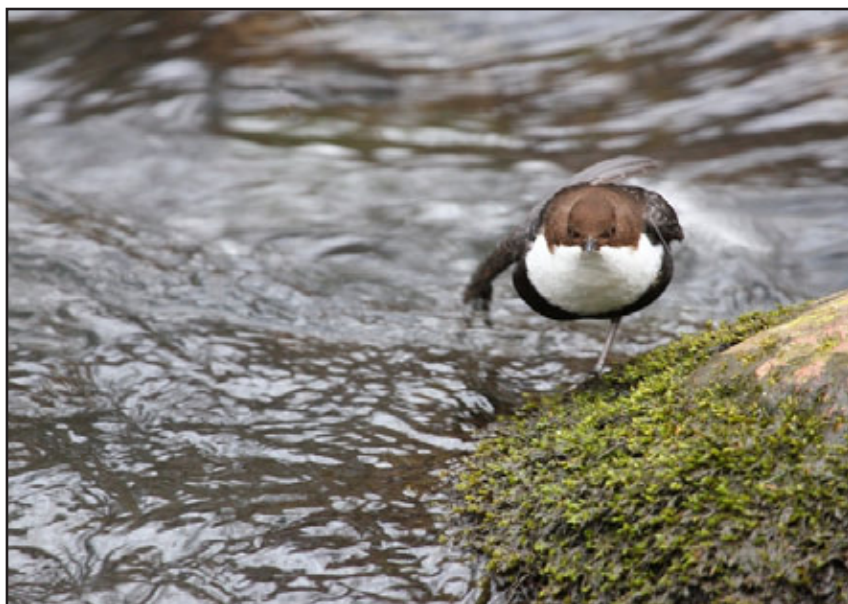
Oto i nasz bohater ...

ciemny (*C. pallasii*), pluszcz meksykański (*C. mexicanus*), pluszcz białogłowy (*C. leucocephalus*) oraz pluszcz rdzawogardły (*C. schulzii*). Gatunki te zamieszkują głównie północną półkulę naszego globu i jako jedyne spośród ptaków śpiewających potrafią aktywnie nurkować. Są to gatunki ściśle związane z wartkimi i czystymi potokami oraz rzekami o kamienistym dnie. W naszym kraju gniazduje pierwszy z nich – pluszcz.

W obrębie arealu zajmowanego przez gatunek obserwuje się zmienność fenotypową, co pozwoliło wyróżnić kilkanaście podgatunków, w tym między innymi: *Cinclus c. cinclus* – podgatunek nominatywny, zamieszkujący Skandynawię, Karelię i południową część półwyspu Kola (Rosja) oraz południowe wybrzeże Bałtyku (a także znacznie mniej licznie Europę Zachodnią), *C.c. aquaticus* – zamieszkujący Bałkany oraz środkową i południo-

wą Europę, *C.c. gularis* – gniazdujący w Wielkiej Brytanii, *C.c. hibernicus* – zasiedlający zachodnią Szkocję oraz Irlandię, *C.c. uralensis* – występujący na Uralu, *C.c. caucasicus* – zamieszkujący Kaukaz i Iran, oraz uważany za podgatunek wymarły *C.c. olympicus* – endemiczny na Cyprze.

W naszym kraju występują dwa podgatunki: *C.c. aquaticus* oraz skandynawski *C.c. cinclus*. Pierwszy gniazduje w górach; jest charakterystycznym ptakiem rzek i potoków zarówno w Karpatach, jak i Sudetach. Wyjątkowo wyprowadza lęgi również na niżu. Jego populacja lęgowa szacowana jest na ok. 900 par. Ptaki z tego podgatunku są osiadłe, sporadycznie notuje się osobniki koczujące na niewielkim obszarze. Część ptaków występujących wysoko w górach na okres zimy przemieszcza się nieco w dół rzek i potoków – można je wtedy obserwować w okoli-

Trochę ekwilibrystyki

Czasami trzeba strzepnąć wodę z piór

cach, gdzie w sezonie lęgowym się ich nie spotyka. Osobniki drugiego podgatunku, pochodzące ze Skandynawii, odbywają regularne wędrówki na zimowiska położone nieco dalej na południe i wschód od lęgowisk, dolatując między innymi na południowe wybrzeże Bałtyku. Dzięki temu *C.c. cinclus* regularnie zimuje w północnej części Polski, a pojedyncze przypadki gniazdowania notowano w Borach Tucholskich oraz na Pomorzu (Dolina Słupi, okolice Żukowa). Liczebność zimującej populacji podgatunku skandynawskiego w 1993 roku szacowano na około 250 do 400 osobników. Ciekawostką jest stwierdzenie w 1993 roku w okolicach Wejherowa na Pomorzu lęgu mieszanego obu podgatunków.

Długość ciała pluszczy sięga około 19 cm, długość skrzydeł – od 7,9 do 9,8 cm (samce są większe od samic), ciężar ciała to około 60 g. Oba nasze podgatun-

ki różnią się subtelnie barwą upierzenia, dlatego też pewne przyporządkowanie obserwowanego ptaka do podgatunku możliwe jest podczas obserwacji w bardzo dobrych warunkach. Osobniki podgatunku nominatywnego są czarnobrunatne, w dobrym świetle dostrzeżemy nieco jaśniejsze upierzenie głowy i karku. Nasz „górski” podgatunek jest nieco jaśniejszy; lepiej dostrzegalny niż u *C.c. cinclus* jest kontrast między ciemnym grzbietem a jaśniejszą głową i karkiem. To, co w terenie różni te podgatunki chyba najlepiej, to inny charakter granicy ubarwienia między ciemnym brzuchem a białą pierśią: u nominatywnego jest ona ostra i wyraźna, u *C.c. aquaticus* zaś ciemna barwa przechodzi w białą pierś stopniowo, dając wrażenie granicy rozmytej, o zabarwieniu nieco bardziej rdzawym. Uważny obserwator dostrzeże również u pluszczy charakterystyczne białe powieki.

Gdzie się pluszcza pluszcze?

Oba podgatunki pluszcza najłatwiej spotkać nad szybko płynącymi, czystymi potokami i rzekami. Pluszcze bardzo lubią przysiądać na kamieniach znajdujących się w nurcie cieku wodnego. Wokół tych kamieni najłatwiej również znaleźć im pokarm, dlatego też kamieniste dno to jeden z ważnych czynników wpływających na występowanie tego gatunku.

Gniazda, budowane zarówno przez samca i samicę, zlokalizowane są we wszelkiego rodzaju niszach, załomach, półkach skalistych brzegów górskich potoków, między zwisającymi korzeniami przybrzeżnych drzew, pod mostami, jarami oraz innymi pozostałościami zabudowy hydrotechnicznej koryta potoków i rzek (czasami w obrębie stosunkowo zwartej zabudowy miejskiej). Przypuszcza się, że liczniejsze występowanie tego gatunku na niżu w przeszłości mogło być związane z częstszym występowaniem młynów wodnych.

Zbudowane z mchu, traw i liści gniazdo ma postać stosunkowo dużej kuli z otworem wlotowym umieszczonym z boku. Te same gniazda, po niezbędnych naprawach, mogą być wykorzystywane w kolejnych latach, a jedna para może budować kilka gniazd alternatywnych, zajmowanych zamiennie. Pluszcze chętnie zajmują również specjalnie dla nich przygotowywane budki lęgowe.

Ptaki te mogą wyprowadzać dwa lęgi w roku. Pierwsze jaja samice mogą złożyć już w połowie marca, jednakże wpływ na termin rozpoczęcia lęgów mają warunki pogodowe. Zniesienie składające się z 4–6 jaj wysiadywane jest wyłącznie przez samicę przez około 16 dni i rozpoczyna się od przedostatniego jaja.

Młode są gniazdownikami i pozostają w gnieździe przez mniej więcej 20–24 dni. W okresie lęgowym pluszcz jest silnie terytorialnym gatunkiem. Pary intensywnie bronią swoich rozciągniętych wzdłuż potoków terytoriów. W zależności od dostępności pokarmu oraz odpowiednich miejsc do budowy gniazda zagęszczenie par może sięgać od 1 do 20 na 10 km potoku.

Wyjątkowe przystosowania do wyjątkowego trybu życia

Głównym składnikiem diety pluszczy są drobne bezkręgowce (skorupiaki, pajęczaki i owady). W czasie żerowania ptak nurkuje na dno potoku i często przemieszcza się w poszukiwaniu pokarmu, biegając po dnie. Niesamowite są przystosowania morfologiczne, anatomiczne i fizjologiczne ptaków tego gatunku do specyficznego trybu życia, jaki prowadzi. Nurkowanie ułatwiają pluszczowi opływowy kształt ciała oraz upierzenie, które ptak natłuszcza specjalną olejową wydzieliną gruczołu kuprowego, rozprowadzaną za pomocą dzioba, wzmacniając w ten sposób jego nieprzemakalność. Ptak przemieszcza się pod wodą, pomagając sobie intensywną pracą skrzydeł i chwytaniem kamyczków stopami, uzbrojonymi w ostre pazurki. Potrafi również wyszukiwać bezkręgowce, odwracając dziobem drobne kamyki w potoku, oraz całkiem sprawnie pływać pod prąd. Nozdrza podczas nurkowania zamknięte są za pomocą specjalnych płatków skóry, co chroni je przed zalaniem wodą. Oczy zabezpieczają przezroczyste błony (tak zwana migotka albo trzecia powieka). Krew pluszczy jest bogata w hemoglobinę, czyli białko odpowiedzialne za wiązanie tlenu, co umożliwia

im dłuższe pozostawanie pod wodą. Łatwiejszemu nurkowaniu sprzyja również porównywalnie cięższy niż u innych ptaków układ kostny.

Co zagraża pluszczom

Liczebność pluszcza może ulegać znacznej redukcji w trakcie surowych zim. Gdy cieki wodne zamarzają, znacznie utrudniony staje się dostęp do pokarmu i wiele ptaków przypląca to życiem. Sugeruje się również, że liczebność zimujących na południowym wybrzeżu Bałtyku pluszczy podgatunku skandynawskiego może zależeć od warunków pogodowych w południowej Skandynawii – srogie i mroźne zimy mogą zmuszać więcej ptaków do przelotu na drugą stronę Bałtyku. Konsekwencją postępującego ocieplenia klimatu (wzrostu średniej temperatury zimy) będzie więc pozostawanie większej liczby osobników na zimowiskach w południowej Skandynawii i prawdo-

podobne zmniejszanie się liczby ptaków zimujących na południe od Bałtyku. Przesunięcia obszarów zimowania na północ, spowodowane globalnym ociepleniem klimatu, udowodniono już dla wielu gatunków Palearktyki i Nearktyki.

Pluszcz podlega w naszym kraju ścisłej ochronie gatunkowej na mocy Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody oraz rozporządzenia Ministra Środowiska z dnia 12 października 2011 r. w sprawie ochrony gatunkowej zwierząt. Według kategorii zagrożeń Międzynarodowej Unii Ochrony Przyrody (IUCN – International Union for Conservation of Nature) jest to gatunek zaliczany do puli gatunków najmniejszej troski (kategoria LC – Least Concern). Czynniki, które mogą zagrażać populacjom pluszcza, to przede wszystkim zmiany chemizmu wód, np. ich acydyfikacja (czyli zakwaszenie), powodowana między innymi

.... a czasami również odpocząć na „materacu”

nasadzaniem drzew szpilkowych w górnych odcinkach potoków, co prowadzi do redukcji bazy pokarmowej i braku wapnia w organizmach samic, mających tym samym problemy z prawidłową produkcją jaj. Również zanieczyszczenia przemysłowe dostające się do wód zasiedlanych przez te ptaki mogą się przyczyniać do spadku ich liczebności (przynajmniej lokalnego). Budowa dużych elektrowni wodnych oraz wykorzystywanie wód potoków i rzek do nawodnień przyczyniają się do spadku prędkości nurtu tych cieków, czyniąc je nieprzydatnymi dla pluszczy (tego typu negatywne oddziaływanie obserwowane jest głównie w południowej Europie).

Literatura

- Busse P. (red.). 1990. Mały słownik zoologiczny. Ptaki. Wiedza Powszechna. Warszawa.
- Cramp S., Simmons K.E.L. (Editors). 1988. The Birds of the Western Palearctic. V. Oxford.
- Ferguson-Lees J., Castell R., Leech D. 2011. A Field Guide to Monitoring Nests. BTO. The Nunnery. Thetford. Norfolk.
- Hagemeijer E.J.M., Blair M.J. (Editors). 1997. The EBCC Atlas of European Breeding Birds: Their Distribution and Abundance. T & A D Poyser. London.
- Mielczarek P., Cichocki W. 1999. Polskie nazewnictwo ptaków świata. Not. Orn. 40.
- National Audubon Society. 2009. Bird and Climate Change. Ecological Disruption in Motion. New York.
- Radziszewski M., Matysiak M. 2012. Ilustrowana Encyklopedia Ptaków Polski. CARTA BLANCA. Warszawa.
- Sikora A. 1993. Występowanie skandynawskiego podgatunku pluszcza (*Cinclus cinclus cinclus*) w Polsce. Not. Orn. 34: 213–230.
- Sikora A. 1994. Dalekodystansowy przelot środkowoeuropejskiego podgatunku pluszcza (*Cinclus c. aquaticus*) i jego lęg mieszaný z podgatunkiem skandynawskim (*C.c. cinclus*) na północy Polski. Not. Orn. 35: 182–184.
- Sikora A., Rhode Z., Gromadzki M., Neubauer G., Chylarecki P. (red.). 2007. Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Sæther B.E., Tufto J., Engen S., Jerstad K., Røstad O.W., Skåtán J.E. 2000. Population Dynamical Consequences of Climate Change for a Small Temperate Songbird. Science 287.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. Awiifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany. PTTTP „pro Natura”. Wrocław.

Rok Jezior Pomorza – inspiracją dla baśniopisarzy

Już po raz drugi Park Krajobrazowy „Dolina Słupi” wspólnie z Miejską Biblioteką Publiczną w Słupsku i Gminną Biblioteką w Kobylnicy, zaprosił dzieci do udziału w konkursie plastyczno – literackim pn. „*Na mapie świata jest takie miejsce...*”, którego pokłosiem jest wędrująca kolekcja baśni i legend o jeziorach pomorskich.

Spośród nadesłanych 19 baśni i legend, jury wybrało 10, które wędrują po powiecie słupskim w specjalnym kufrze i są inspiracją do spotkań i opowieści o swojej matce ojczyźnie.

Autorzy najwyższej ocenionej baśni to uczniowie klasy V Szkoły Podstawowej nr 1 w Słupsku, jako laureaci konkursu mieli oni zorganizowany wieczór autorski w bibliotece i spotkanie z czytelnikami a ich dzieło oraz pozostałych finalistów zostało umieszczone w zasobach Bałtyckiej Biblioteki Cyfrowej.

<http://www.bibliotekacyfrowa.eu/dlibra/docmetadata?id=31771&from=latest>

Młodym twórcom gratulujemy bogatej wyobraźni i życzymy dalszych sukcesów literackich a czytelnikom Gawrona życzymy miłej lektury.

Anna Mariola Kasprzak

*Pomorski Zespół Parków Krajobrazowych
Oddział w Słupsku – Park Krajobrazowy „Dolina Słupi”*

Jezioro lobeliowe Palsznik w Trójmiejskim Parku Krajobrazowym

fot. Dariusz Ożarowski